

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ВПОДОБАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІД ЧАС ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У 1990-Х РР.

Розглянуто особливості електоральних вподобань національних меншин під час виборів Президента України 1991, 1994, 1999 рр. Висвітлено роль національного питання у передвиборчих програмах кандидатів та їх етнічний склад.

Ключові слова: вибори, Президент України, національні меншини, електорат, передвиборча програма, національно-культурні товариства.

Здобуття Україною незалежності у 1991 р. та демократизація суспільства сприяли виробленню нових підходів у формуванні органів влади. Зокрема, важливу роль відіграло запровадження інституту Президента України (ПУ) в системі виконавчої влади, а також ставлення різних національних груп до цих новацій. На сьогодні актуальним видається проаналізувати роль та місце національних меншин у президентських виборчих кампаніях 1991, 1994 та 1999 рр.

Питання забезпечення прав національних меншин на політичну участь у виборах президента частково висвітлено у працях Ю. Тищенко [30], інформаційно-аналітичному виданні «Вибори Президента України 1999» [29] та ін. Проте, більш детального аналізу потребує саме участь національних меншин у виборчому процесі, їх електоральне значення.

Тому мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу електоральних вподобань національних меншин під час виборчих президентських перегонів.

Президентські вибори в Україні 1991 р. відбувалися в умовах посилення громадсько-політичної активності, зумовленої значними суспільними

трансформаціями. Найбільш активними учасниками виборчого процесу були кримські татари, які поверталися з місць депортації. Для кримських татар було створено територіальні виборчі дільниці, зокрема, в м. Євпаторії на території житлового району «Ісмаїл-Бей» [18, арк. 29]. Окрім того, всім виборцям з числа кримських татар була надана можливість для голосування на будь-якій виборчій дільниці за пред'явленням паспорта [18, арк. 30]. Проте за свідченнями самих кримських татар, у листопаді 1991 р. місцеві органи влади їм неодноразово відмовляли в організації виборчих дільниць для участі у виборах Президента України (ПУ) та референдумі про незалежність України [19, арк. 33].

Основні гасла передвиборчої кампанії характеризувалися пропозиціями щодо вирішення мовного питання звучали й обіцянки вирішення проблем депортованих народів та надання автономії окремим регіонам. Напередодні виборів 1991 р. Товариство угорської культури розпочало активну агітаційну кампанію за Л. Кравчука [28, арк. 28]. Л. Кравчук, виступаючи перед депутатами обласної Ради народних депутатів Закарпаття у листопаді 1991 року заявляв, що він проти автономії, але не буде заперечувати проти надання Закарпаттю статусу «самоврядної території». Він також обіцяв, у разі обрання його Президентом перетворити Закарпаття на вільну економічну зону та спростити перехід кордону для мешканців області [28, арк. 30].

Обіцянки щодо більш тісної інтеграції із Росією, створення багатонаціональної держави лише на основі земельно-федеративного устрою звучали з вуст члена партії демократичного відродження України В. Гриньова [6, арк. 73], який на початок 1991 року вже був обраний народним депутатом України та обіймав посаду заступника голови Верховної Ради України [5, арк. 1]. Окрім росіянина В. Гриньова 29 серпня 1991 р. подала заявку на реєстрацію голова Українського республіканського товариства російської культури «Русь» В. І. Єрмолова [2, арк. 74]. Проте їй було відмовлено у реєстрації у зв'язку з тим, що товариство «Русь» було зареєстроване як громадська організація, а не політична партія [4, арк. 83; 3, арк. 75]. 19 вересня

1991 року трудовим колективом Полтавського консервного заводу «ОПС» росіянина І. Сверчкова було висунуто кандидатом у Президенти України [7, арк. 173], який від подальшої участі у виборах відмовився. Окрім того, із 68 чоловік [8, арк. 1–5], які самі висунули себе кандидатами на посаду Президента, було 15 представників національних меншин, зокрема 11 росіян, 2 поляки, 1 грек та 1 єврей.

Серед претендентів лише В. Гриньов спромігся взяти участь у виборчій кампанії, зібравши необхідну кількість підписів виборців, яка була достатньою для реєстрації. Однак його відверто проросійська позиція, яка, на його думку, мала гарантувати стабільний розвиток [10, арк. 124], не була підтримана більшістю електорату. На виборах Президента України 1 грудня 1991 р. за В. Гриньова проголосували 1 329 758 осіб; за Л. Кравчука – 19 643 481, за Л. Лук'яненка – 1 432 556, за Л. Табурянського – 182 713, за В. Чорновола – 7 420 727, за І. Юхновського – 554 719 [1, арк. 1]. І хоча не останню роль у забезпеченні такого результату відіграв адміністративний ресурс, українське суспільство віддало перевагу кандидату, який уникав радикалізму.

Однак вже президентська кампанія 1994 р. була позначена суперництвом між Л. Кравчуком та Л. Кучмою. Останній заручився підтримкою багатьох бізнес-структур, а також Міжрегіонального блоку реформ (МБР) [9, арк. 110]. При цьому Л. Кучма розраховував на підтримку населення Півдня та Сходу України, виступаючи за прийняття нової Конституції, розширення прав місцевих органів влади, регіонів за рахунок участі у формуванні бюджету та розбудову ринкової економіки. Пріоритетним він вважав відновлення взаємовигідних господарських зв'язків з РФ та країнами колишнього СРСР, але водночас і налагодженні таких зв'язків з країнами Західної Європи та США. Обіцяючи підтримувати розвиток національних культур, він зобов'язувався підтримувати розвиток української мови як державної та надати російській мові статус офіційної при збереженні існуючого статусу української мови [13, арк. 15].

Л. Кравчук також робив наголос на необхідності прийняття нової Конституції, зміцненні незалежної судової влади; виступав за унітарно-децентралізовану державу; прискорення приватизаційних процесів; забезпечення умов культурного розвитку національних меншин; запровадження двох офіційні мов (української і російської) та розвиток рівноправних стосунків з усіма країнами, передусім з Росією». Водночас він відверто виступав проти федеративно-територіального устрою держави; надання виняткових пільг окремим підприємствам, адміністративного регулювання валютного ринку [12, арк. 12]. Попри схожість програмних положень обох кандидатів і їх загравання із російським та російськомовним електоратом суттєвою відмінністю було ставлення до майбутнього державного устрою. Л. Кучма орієнтувався на підтримку великих промисловців Сходу України і офіційне закріплення білінгвізму. Статистичні дані свідчать, що фактичну перемогу Л. Кучмі забезпечили південно-східні області України [11, арк. 1–30], але претенденти у підсумку набрали майже рівну кількість голосів.

Питання міжетнічної інтеграції та налагодження міжетнічного діалогу піднімали у своїх передвиборних програмах й інші кандидати на посаду Президента України. Так, В. Лановий обіцяв, що «для духовного відродження нації, розвитку національних культур бюджетні витрати будуть збільшені в 4-5 разів» [15, арк. 18; 14, арк. 17]. О. Мороз виступав за «рівні права усіх громадян України незалежно від їх національності та віросповідання; зміцнення і розвиток братніх, добросусідських відносин з усіма країнами, насамперед з Росією» [16, арк. 22–23].

Загалом на середину 1990-х років певна частина керівників національно-культурних товариств була залучена до політичної діяльності у складі державних органів, що дозволяло досить успішно використовувати адміністративний ресурс під час проведення виборчих кампаній. Після виборів 1994 р. стала помітною тенденція до зміцнення владної вертикалі на чолі з Президентом України, в тому числі й за рахунок заміни виборів голів місцевих

державних адміністрацій на їх призначення Президентом України. Для успішного використання адмінресурсу були розроблені схеми територіальних виборчих округів, де визначався кількісний та якісний склад виборців. Такий підхід дозволив забезпечувати відповідні результати голосування, особливо у густонаселених поліетнічних регіонах Сходу та Півдня України [17, арк. 108–242]. Національно-культурні товариства залучалися до участі у передвиборчій агітації. Для більш гарантованої підтримки провладних кандидатів у 1997 р. було створено Раду з питань мовної політики при Президентові України, до складу якої пропонувалося включити лідерів найбільших національно-культурних товариств, зокрема Р. Чубарова, А. Потапову, І. Левітатса, які були лідерами найчисельніших національно-культурних товариств і обіймали високі посади у вищих органах державної влади [20, арк. 29–30].

Відповідно до Указу Президента України від 18 травня 1999 року було створено Раду представників кримськотатарського народу при Президентові України. Цьому передувало протокольне рішення виїзного засідання у м. Сімферополі Республіканської комісії у справах депортованих народів Криму від 28-29 квітня 1999 року про хід виконання заходів щодо проблем депортованих у гуманітарній та політико-правовій сферах.

Інший вектор роботи з національними меншинами напередодні президентських виборів 1999 р. був спрямований на Закарпаття та Буковину. Зокрема, з 9 по 12 травня 1999 року на Закарпатті перебував начальник управління етнонаціональних процесів та у справах національних меншин В. Гажаман, який повинен був вивчити вподобання місцевого електорату. За час відрядження були проведені зустрічі з керівниками національно-культурних громадських організацій словаків, чехів, вірмен, циган – відповідно: Гайнішем Йосипом, Латко Іваном, Ольгою Буксар, Сергієм Нікогосяном, Адамом Алодаром, Адамом Йосипом, Омеляном Папом та представником Закарпатської Української народної Ради Олексою Борцем. Крім того посадовець ознайомився з роботою управління у справах національностей та мовної політики Закарпатської облдержадміністрації,

проаналізував діяльність політичних партій та ЗМІ в області [21, арк. 16]. Також напередодні виборів, 17 січня 1999 р., проходила зустріч керівників товариств Чернівецької області з метою об'єднання в Конфедерацію національних товариств західних областей України, в якій активну участь приймали народні депутати України, зокрема, І. Попеску [26, арк. 50–52].

Напередодні виборів було затверджено графік виїздів в регіони керівників Держкомнаціміграції. Зокрема, у період з 12 по 15 вересня 1999 року голова Комітету М. Рудько та його заступники В. Трощинський, О. Трибушний та Р. Чілачава перебували в Одеській області, де було проведено семінар з питань оптимізації міжнаціональних відносин, задоволення освітніх та мовних потреб національних меншин в Україні.

У період з 9 по 12 вересня 1999 року відбулися консультації з представниками національних меншин, на яких йшла мова про проведення II Всеукраїнської конференції національних меншин за участю Президента України 27-29 вересня 1999 р., де передбачалося прийняти звернення щодо підтримки кандидатури Л. Кучми на президентських виборах [22, арк. 52]. А вже 27-28 вересня 1999 року у Києві було проведено II Всеукраїнський конгрес національних товариств України, у якому взяли участь керівники та активісти національно-культурних товариств, науковці, працівники органів виконавчої влади – всього понад 250 чоловік. На цьому заході основна увага акцентувалася на реалістичності курсу вищого керівництва держави у сфері етнонаціональної політики, який розглядався як гарантія соціальної стабільності та міжнаціонального миру в Україні. Конгрес ухвалив резолюцію, де в конструктивному плані визначив пріоритетні завдання щодо подальшої оптимізації міжнаціональних відносин в країні. На Конгресі було вироблено текст Звернення керівників національно-культурних товариств України до всіх виборців – представників національних меншин на теренах України із закликом підтримати на президентських виборах кандидатуру Л. Кучми [25, арк. 127].

1-3 жовтня 1999 року у Сімферополі в приміщенні Українського музично-драматичного театру проходила 2 сесія III Курултаю кримськотатарського народу, де були присутні голова комітету у справах національностей та міграції України М. Рудько, його заступник Ю. Білуха. Заступник голови Ради Міністрів АРК С. Веліжанський, народні депутати Г. Удовенко, О. Ємець, Ю. Костенко, начальник управління у справах депортованих Держкомнаціміграції України П. Плакс. Особливу увагу було приділено майбутнім виборам Президента України [27, арк. 243]. У своєму виступі М. Джемілев значну увагу приділив питанню створення Ради представників кримськотатарського народу при Президенті України. По завершенню обговорення доповідей Курултай прийняв Постанову «Про підсумки діяльності органів національного самоврядування кримськотатарського народу за період з грудня 1997 р. по жовтень 1999 року». Під час розгляду питання про вибори М. Джемілев закликав взяти активну участь у виборах і підтримати лідера Народного Руху України Г. Удовенка [27, арк. 244]. У свою чергу Р. Чубаров звернувся до Курултаю з пропозицією не визначатися з кандидатурою підтримки на президентських виборах, а дати можливість кримським татарам зробити вибір самостійно. Однак більшістю голосів Курултай прийняв пропозицію М. Джемілева. Також Курултай прийняв ряд документів, серед яких і Звернення Курултаю кримськотатарського народу до Президента України «Про виконання повноважень Президента для забезпечення прав і законних інтересів кримськотатарського народу» [27, арк. 245].

Напередодні виборів Державним комітетом національностей та міграції було зроблено спробу спрогнозувати під час голосування позицію представників національних меншин у місцях їх компактного проживання. Вважалось, що в АРК вирішальне значення матиме те, як проголосує російське населення. Враховуючи стійкі проросійські настрої на півострові та позицію Л. Грача, передбачалося, що перевагу отримає лідер комуністів. Кримські татари та переважна більшість румунського населення у Чернівецькій області,

на думку державних органів, мали підтримати Л. Кучму. Складніша ситуація, на їх думку, спостерігалася в Закарпатській області, де переважала конфронтаційна до нинішніх владних структур позиція Товариства угорської культури і її лідера – народного депутата України М. Ковача [24, арк. 105]. Водночас рейтинг кандидатів у Президенти України в розрізі регіонів за оцінкою Державного комітету національностей та міграції України напередодні виборів засвідчив, що в Автономній Республіці Крим, на Закарпатті та Чернівецькій області кандидатуру Л. Кучми одностайно підтримували українці, угорці, румуни та кримські татари, у той час, коли росіяни здебільшого підтримували П. Симоненка [23, арк. 104].

Отже, участь представників національних меншин у виборчих президентських перегонах характеризувалася насамперед залученням керівників національно-культурних товариств у владні структури. Цей процес став особливо помітним з другої половини 1990-х років і обумовлювався посиленням впливу адміністративного ресурсу. Окрім того, у місцях компактного проживання національних меншин їх роль у виборчому процесі була нерідко вирішальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 123, спр. № 23-2/5, арк. 1.
2. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 124, арк. 74.
3. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 124, спр. № 23-2/6, арк. 75–80.
4. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 124, спр. № 23-2/6, арк. 83.
5. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 126, спр. № 23-2/9, арк. 1.
6. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 126, спр. № 23-2/9, арк. 73.
7. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 133, спр. № 23-2/25, том 2, арк. 173.
8. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 136, спр. № 23-2/9, том 1, арк. 1–5.
9. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 203, спр. № 08-2/26-1, арк. 110.
10. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 203, спр. № 08-2/26-1, арк. 124.
11. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 260, спр. № 05-5/15-2, арк. 1–30.

12. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 262, спр. № 08-5/17, арк. 12.
13. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 262, спр. № 08-5/17, арк. 15.
14. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 262, спр. № 08-5/17, арк. 17.
15. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 262, спр. № 08-5/17, арк. 18.
16. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 28, од.зб. 262, спр. № 08-5/17, арк. 22–23.
17. ЦДАВО, ф. 5225, оп. 2-д, спр. 1 (№ 21-05), арк. 108–242.
18. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 10, арк. 29–30.
19. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 10, арк. 33–35.
20. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 95, арк. 29–30.
21. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 122, арк. 15–16.
22. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 123, арк. 51–52.
23. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 123, арк. 104.
24. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 123, арк. 105.
25. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 123, арк. 127–128.
26. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 125, арк. 50–52.
27. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од.зб. 125, арк. 243–245.
28. ЦДАГО, ф. 270, оп. 1, спр. 126. арк. 28–30.
29. Вибори Президента України 1999 Інформ.–аналіт. вид./ Центральна виборча комісія: ред. кол.: М.М.Рябець (голова) та ін. – В 92. – Київ : 2000, – 396 с.
30. Тищенко Ю. Права національних меншин, етнічних груп на політичну участь у виборних органах // Ю. Тищенко. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Tyshchenko-Note%20on%20minorities.pdf>.

Л.М. Коцур. Электоральные симпатии национальных меньшинств во время выборов Президента Украины в 1990-х гг.

Рассмотрены особенности электоральных предпочтений национальных меньшинств во время выборов Президента Украины в 1991, 1994, 1999 гг. Освещена роль национального вопроса в предвыборных программах кандидатов и их этнический состав.

Ключевые слова: выборы, Президент Украины, национальные меньшинства, электорат, предвыборная программа, национально-культурные общества.

L.M. Kotsur. Electoral preferences national minorities in the elections President of Ukraine in the 1990s.

Features electoral preferences of national minorities in the election of the President of Ukraine in 1991, 1994, 1999 The role of the national question in the election programs of the candidates and their ethnic composition.

Key words: election, the President of Ukraine, national minority voters, election program, national-cultural societies.